

TROJNI UMOR V ULICI ROSSETTI - Odziv na odziv na izvajanje Bojana Godeše (1.)

Sredina na Primorskem in njen odnos z vodstvom OF

Martin Breclj se je na nekoliko ne- navaden način odločil nadaljevati pogovor o njegovi knjigi Anatomija političnega zločina, ki smo ga imeli (udeležena pogovora sta bila še Boris Pahor in Mira Cencič) na knjižnem sejmu v Ljubljani 23. 11. 2016. V članku Odziv na izvajanje Bojan Godeše (Primorski dnevnik, 26. 11. 2016) se je odzval na novinarsko poročilo z omenjenega pogovora (»VOS običajno ni ubijal tistih, ki so nameravali k partizanom...«, Primorski dnevnik, 25. 11. 2016), v katerem je bilo omenjeno tudi moje kritično stališče o nekaterih tezah v predstavljeni knjigi. Za takšen korak se je Breclj odločil, ker »zaradi nenadne prekinitve pogovora (...) Godeši nisem mogel takoj javno replicirati, zato bi se rad na njegova izvajanja vsaj nekoliko odzval s tem pismom«. Po zaključku pogovora v Cankarjevem domu me je Breclj, ker je tam pač zmanjkalo časa za dialog, povabil, da v zasebnem pogovoru, v katerem se nama je pridružil dr. Drago Zajc (sin umorjenega Draga Zajca), kritično soočimo najine različne poglede. Seveda sem, ne da bi okleval, takoj z veseljem sprejel njegovo povabilo. Že v pogovoru v Cankarjevem domu sem uvodoma poudaril, na to je sicer že pred tem opozoril Boris Pahor, da pravzaprav tudi vprašanje storilcev še ni povsem nedvoumno razrešeno, ker povsem trdnih dokazov za to tudi Brecljeva knjiga vendarle ne prinaša. Vendar sem poudaril, da se ob teh zadržkih tudi sam nagibam k možnosti, da bi za umorom lahko stal VOS. Na tej predpostavki smo se osredotočili v pogovoru zgolj na vprašanje, kakšni razlogi naj bi vodili storilce k umoru (predvsem) Stanka Vuka, vendar v intenzivni dve uri trajajoči debati, nisimo uspeli zblizati stališč, in tako ostali vsak pri svojem. V pogovoru se je namreč izkristaliziralo, da se moje videnje tega problema znatno razlikuje od Brecljevega (in Zajčevega), in to ne le v konkretnem vprašanju motiva za umor, ampak nič manj tudi v razumevanju celotnega tedanjega historičnega konteksta, v katerega je potrebno umestiti marčevski dogodek v ulici Rossetti. Zato sem se odločil za podobno nenavaden korak kot Breclj, da pač tudi sam zainteresirani javnosti predstavim argumente, na podlagi katerih temelji moje mnenje o trojnem umoru v Trstu, ki sem ga predstavil na knjižnemu sejmu v Cankarjevem domu.

Bistvo Brecljeve teze v knjigi Anatomija političnega zločina (226) je zajeto v naslednji ugotovitvi: »Zakonca Vuk sta bila nedvomno slabo zapisana pri PK VOS, CK VOS in pri slovenskem komunističnem vodstvu. Še zlasti Stanko Vuk je veljal za nevarnega antikomuniste, ki je znotraj OF hotel voditi primorske kršćanske socialce in je tudi dosegel podporo glavnine izmed njih, povrh pa se ni obotavljal odpirati občutljivih vprašanj, kakor je bila likvidacija 14 Cerkljanov. Proti takšnim motečim elementom je komunistično vodstvo praviloma ukrepalo, in to tudi z likvidacijami, ki jih je izvajala VOS, češ da je treba preprečiti, da bi osvobodilno gibanje prešlo v roke sredincev, ki naj bi bili posebna oblika »reakcije«, z nekaterih vidikov nevarnejša od »bele garde.«

»Slabo zapisanost družine Vuk pri PK VOS« Breclj (165) predvse v oceni, da je »cela družina, čeprav prizna OF, reakcionarno – malomeščansko nastrojena in tipično sovražna komunizmu.« Pri tem je Breclj izpustil začetek stavka, tako, da se ta v celoti glasi: »Razumljivo, da je cela družina, čeprav prizna OF, reakcionarno – malomeščansko

Danica Tomažič in Stanko Vuk (Biografski arhiv)

OZ, NSK

nastrojena in tipično sovražna komunizmu.« Že dikcija celotnega stavka je taka (»razumljivo je«!), da prav za prav poročevalec ni imel namena napisati nič takega, kar ne bi bilo o družini Vuk že bolj ali manj splošno znanega in pričakovane. V tej oceni že iz tega vidika ni moč prepoznati nekaj, kar naj bi Vukove izrecno obremenjevalo oz. celo služilo kot obtožba proti njim. Glede njihovega antikomunizma, ki ga Breclj razume kot hudo obtožbo s strani komunistov, pa je vendarle potrebno povedati, da gre v tem primeru za znatno nepoznavanje načina delovanja komunistov med vojno in vloge OF pri tem. V tem pogledu velja omeniti knjigo pisca teh vrstic Kdor ni z nami, je proti nam (Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom; Ljubljana 1995), kjer je eden temeljnih poudarkov ravno ta, da je uspelo vodstvu OF s pozivom na oboroženi odpor proti okupatorju, ki ni bil omejen s politično-ideološkimi merili, pritegniti v svoje vrste mnogo ljudi, ki v »normalnih« okoliščinah ne bi postali privrženec gibanja, v katerem so imeli vodilno vlogo komunisti. Prav množična podpora prebivalstva partizanskemu gibanju pa je bila eden od ključnih pogojev, ki je omogočil gibanju uspešen prevzem oblasti po vojni. Predvojni komunist Martin Menec je takšno strateško usmeritev zelo nazorno opisal z besedami: »Nekatere izmed nas je spremljal nekoliko čuden občutek ob spoznanju, da je prihajalo po kapitulaciji Italije leta 1943 na osvobojeno ozemlje množstvo dovčerašnjih nacionalekstremistov in antikomunistov. Ko sem srečaval npr. juriste, inženirje, tehnike idr., ki sem jih poznal že iz časa tik pred vojno kot zagrižene antikomuniste, si nisem mogel predstavljati, kako naj bi se ti vključili v vrste borcev socialistične revolucije.« (Godeša, 278).

Se precej bolj izrazito je takšna

praksa prišla do izraza ravno na Primorskem. Eden temeljnih ciljev OF je namreč bil v sklopu uresničitve programa Zedinjene Slovenije vseskozi tudi priključitev Primorske k matici. Zato je partizanski oboroženi odpor večina primorskega prebivalstva dojemala kot logično nadaljevanje njihovega 20 letnega antifašističnega boja, katerega osnovni smoter je bil združitev z matičnim narodom. Takšno razumevanje partizanskega boja med Primorci, ne glede na njihovo nazorsko in politično prepričanje, je bilo v veliki meri pogojeno z dejstvom, da se je predvojna politična elita na čelu z Markom Natlačnom in ljubljanskim škofom dr. Gregorijem Rožman, s pristankom na aneksijo Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji, v očeh primorskega prebivalstva že ob začetku okupacije diskreditirala, ob njeni odločitvi za oboroženo kolaboracijo s fašističnim okupatorjem, pa izgubila še zadnjo sled legitimnosti v znatnem delu primorskega javnega mnenja. V tem smislu gre npr. razumeti tudi podporo primorske duhovščine vojnim prizadevanjem za priključitev Primorske k Jugoslaviji na pariški mirovni konferenci, čeprav je tedaj v njej že vladal komunistični režim. Sicer pa se je na Primorskem celo dogajalo, zlasti v času pred kapitulacijo Italije, da so postali člani KPS celo prakticirajoči verniki, kot to ugotavlja v svojih raziskavah Vida Barič Deželak.

O razmerah na Primorskem je še 1. oktobra 1944, to je le nekaj mesecev pred osvoboditvijo, Lidija Šentjurska poročala CK KPS naslednje: »V vseh okrožnih institucijah je tako v OOF najbolj značilno dejstvo, da »vodilni« ljudje niso člani P, in da P tu razen med proletariatom nikjer ne igra vodilne vloge. Položaj, kot recimo drugod l. 1941, da si ljudje o Partiji ne upajo govoriti.« (Godeša, 392) Tako, da vprašanje pred-

vojne nazorske in politične usmerjenosti za partizansko vodstvo na Primorskem sploh ni predstavljalo načelne ovire za sodelovanje. Za vodstvo OF je bilo pomembno predvsem, kakšno je bilo konkretno stališče posameznika oz. skupine v trenutnih okoliščinah. Tako tudi ocena Vukove družine kot »tipično sovražne komunizmu«, v tistem trenutku vsekakor ni predstavljala »zelo hude« obtožbe, pač pa jo gre v tedanjem kontekstu razumeti predvsem kot običajno informacijo o opredeljenosti posameznikov oz. skupin. V konkretnem primeru pa je bila za ravnanje partizanskega vodstva na Primorskem v odnosu do Vukovih v tedanjih okoliščinah v bistvu najbolj ključna informacija, »da sicer priznava OF«. Ravno ta karakteristika je namreč pomembno prispevala k odločitvi vodstva partizanskega gibanja, da Vukove pritegne k uresničitvi svojih načrtov.

Motiv za umor Vuka s strani sovsovcev naj bi bila po Brecljevem mnenju nevarnost, ki je pretila komunistom, ko je z neposredno izraženo težnjo, »da (bo) znotraj OF hotel voditi primorske kršćanske socialce in je tudi dosegel podporo glavnine izmed njih«, ogrozil njihov monopol v partizanskem gibanju. Vsekakor je treba ugotoviti, da bi uresničitve takšnih Vukovih načrtov v resnici predstavljala pomembno grožnjo za komuniste, zato so ti dejansko tudi vseskozi delovali tako, da do takšnega razvoja ne bi prišlo. V najbolj dramatični obliki se je bojazen pred takšnim razvojem izrazila po sporazumu Tito-Šubašić ob reševanju problemov s tržaškimi predvojnimi politikami, ko je Boris Kidrič na seji CK KPS 10. julija 1944 opozoril: »Sredina: Podcenjevanje! Tem nevarnejše, ker je lahko za vso Slovenijo nevarno! Gnezdo ljubljanske sredine se je razbilo, a primorska sredina ima dober del, ki ni nacionalno kompromitiran. Oni spos-

obni sestaviti gibanje, ki bi seglo iz Primorske v Slovenijo!« (Godeša, 395)

Sicer pa je moč ravno na primeru tržaške sredine nazorno razbrati, kako se je komunistično vodstvo po ustaljeni in preizkušeni metodi odzivalo na takšne izzive, to je na ogrožanje njihovega monopolnega položaja v partizanskem gibanju. V pismu poverjeništvu CK KPS za Primorsko, Gorenjsko in Koroško 22. junija 1944, ko so se v Trstu pojavile težave s tržaškimi sredinci, je Lidija Šentjurska predlagala CK KPS naslednje: »Smatram, da je osnovne važnosti vse te ljudi pritegniti in poslati čim prej k vam (op. Godeša – mišljeno je osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini), ker bo edino pri vas mogoče to kanalizirati oz. krotiti, ker so kadri, ki imajo z njimi posla tu, preslabotni. Kompromitirali se pa ne bojo, ker je tudi njim jasen razvoj.« Dejansko so nato avgusta 1944 na osvobojeno ozemlje poklicali Lava Čermelja in ga pritegnili v PNOO in nato oktobra 1944 še Josipa Ferfoljo. Ob odhodu na osvobojeno ozemlje so Čermeljevi politični somišljeniki (pretežno iz Trsta in pa predstavnik iz Gorice in Istre) mu dali spremno pismo, iz katerega je razvidno, da ga skupina poblašča, naj se dogovarja z IOOF v njenem imenu. (Godeša, 393) Kot vemo, se takšna pričakovanja tržaških politikov niso uresničila ter so se izkazala za popolno iluzijo. Istočasno je v pismu CK KPS Lidija Šentjurska namreč zahtevala, naj Čermelju in nato Ferfolji na osvobojenem ozemlju preprečijo vsakršno možnost navezovanja stikov s tistimi, ki so ostali v Trstu. (Godeša, 395-396) Takšna praksa reševanja ni bila učinkovita zgolj z vidika onemogočanja morebitnih in dejanskih političnih tekmecev, tem več je tudi omogočila predstavljanje teh oseb kot vidnih privrženecv odporiškega gibanja. To je bil tudi razlog za pritegnitev Čermelja v PNOO. Poleg tega so te osebe, večinoma je šlo za intelektualce, tudi pritegnili k strokovnem delovanju, ki je v letu 1944 z izgradnjo oblastne strukture ter pripravami na vojni prevzem oblasti predstavljalo pomemben element v delovanju partizanskega gibanja. Povsem enako se je dogajalo tudi v Ljubljanski pokrajini, kjer so predvsem iz Ljubljane vabili na osvobojeno ozemlje različne strokovnjake, politike, znane kulturne delavce z istim namenom. V tem pogledu je značilno tudi razmišljanje Borisa Kidriča na seji CK KPS spomladi 1944, ko je pojasnjeval, da obstaja nevarnost ob umiku partizanske vojske iz Slovenije (ob morebitnem izkrcanju zaveznikov!), da bi »sredinci« in druge znane in ugledne osebnosti ostale pod vplivom »bele garde«, če pa bi jih pritegnili na osvobojeno ozemlje, pa bi se umaknili skupaj. (Godeša, 264) Prihod posameznih oseb na osvobojeno ozemlje je za komuniste predstavljala najboljšo rešitev, saj so jih tu, če je bilo potrebno, najlažje »krotili«, kot se je izrazila Lidija Šentjurska. Takšen pristop k ureditvi problemov s tržaškimi sredinci je torej predstavljalo ustaljeno prakso njihovega razreševanja in je potekal povsem rutinirano in po vnaprej določenih vzorcih. Razlogi za uporabo takšnih prijemov v obravnavi tovrstnih problemov so bili povsem na dlani. Če so bili po naprej zastavljenem načrtu nato tudi uspešno izpeljani, kot se je to v veliki meri uresničilo v primeru tržaške sredine, so namreč prinašali vodstvu partizanskega gibanja v enem zamahu najmanj trojno korist.

Bojan Godeša

(Se nadaljuje)